

Kan vrijheid botsen?

Samen staan ze regelmatig in de schijnwerpers omdat verondersteld wordt dat ze botsen: de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst. Het vrije woord zou beschermd moeten worden tegen aanvallen uit religieuze hoek, gelovigen zouden onheuse privileges genieten onder het mom van vrijheid van godsdienst. Het verhaal achter deze controverse.

Johan Snel

Het is een misverstand dat vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst kunnen botsen. Het gaat immers om fundamentele vrijheden, grondrechten. Het zijn vrijheden die burgers hebben ten aanzien van de staat. In haar eigenlijke, grondwettelijke betekenis is de vrijheid van meningsuiting niets anders dan het recht van burgers op een eigen mening, zonder direct te hoeven vrezen voor rechtsvervolging.

Mensen zónder religie hebben godsdienstvrijheid even hard nodig

Idem dito de vrijheid van godsdienst: dat is de vrijheid die we allemaal hebben om eigen keuzen te maken in godsdienst of geen godsdienst. De vrijheid van godsdienst hangt nauw samen met de scheiding van kerk en staat. Als er geen publieke religie is en de staat laat zijn burgers vrij in religieuze zaken, dan ontstaat keuzevrijheid.

Scheiding kerk en staat

De scheiding van kerk en staat in Nederland, een paradepaardje van Thorbecke en het negentiende-eeuwse liberalisme, leidde tot de oprichting van confessionele politieke partijen. Met de invoering van het algemeen kiesrecht en het ontstaan van de democratie, na de Eerste Wereldoorlog dus, zouden die zelfs parlementaire meerderheden veroveren en een goed deel van de afgelopen eeuw de politiek domineren. De lange dominan-

tie van (voorlopers van) het CDA in de Nederlandse politiek was een logisch gevolg van de scheiding van kerk en staat. Burgers waren nu vrij om zich naar eigen inzicht te organiseren, en vooral katholieken en gereformeerden grepen de nieuwe vrijheid met beide handen aan.

Nauw daarmee samen hangt de vrijheid van godsdienst. Historisch is dat de oudste vrijheid, maar dan in haar oervorm als vrijheid van geweten. Onze eigen Willem van Oranje is terecht beroemd als een warm pleitbezorger. Een moderne godsdienstvrijheid wordt het pas, wanneer burgers een keuzevrijheid hebben die verder reikt en zonder dat de staat daar nog consequenties aan verbindt. De moderne godsdienstvrijheid ontstond zo tegelijk met de vrijheid van meningsuiting: beide waren de uitkomst van typisch negentiende-eeuwse liberale opvattingen en beide bieden vooral veel ruimte aan burgers.

Atheïsten

Daarmee is ook direct duidelijk waarom beide vrijheden niet kunnen 'botsen'. Beide zijn immers niets anders dan de ruimte die de staat aan burgers laat, om in te vullen naar eigen believen. Als zodanig kunnen ze niet tegenstrijdig zijn, maar hooguit complementair. Waar de één bewegingsruimte ontleent aan de vrijheid van meningsuiting, zal de ander vooral vrijheid ervaren in een uitoefening van zijn eigen godsdienstvrijheid. Historisch gezien, was de vrijheid van godsdienst ook de vrijheid om geen godsdienst meer aan te hangen. Met de negentiende-eeuwse godsdienstvrijheid ontstond voorzichtig ook ruimte

geen reden om te veronderstellen dat ze elkaar in de weg zitten. Bovendien is godsdienstvrijheid even hard nodig voor mensen zónder, als voor mensen mét een religie. Niet voor

voor bijvoorbeeld vrijdenkers en atheïsten. Godsdienstvrijheid betekende niet alleen een kans voor katholieken en Joden, maar schiep ook de ruimte om heel anders met godsdienst om te gaan.

Tegenwoordig zijn we geneigd de categorie 'niet-religieus' als vanzelfsprekend te beschouwen, maar dat is ze natuurlijk niet. Er was veel godsdienstvrijheid nodig voordat mensen zich openlijk atheïst of agnost konden betonen. Alleen al om die reden is een pleidooi voor afschaffing – zoals nu soms te horen valt – niet erg doordacht. Je zult als atheïst, moslim, vrijdenker of wat ook, maar een bedreigde minderheid zijn. Dan heb je je godsdienstvrijheid hard nodig.

niets garandeert onze grondwet (artikel 6) de 'vrijheid van godsdienst en levensovertuiging'. Die formule sluit elk misverstand uit: het is een vrijheid die elke burger aangaat. Ook atheïsten en agnosten bestaan bij de gratie van deze vrijheid.

Rechtenrevolutie

Intussen is er wel wat met de burgerlijke vrijheden gebeurd. In toenemende mate zijn vrijheden opgevat als 'rechten'. We zitten in een lange, maatschappelijke evolutie die de Canadese liberaal Michael Ignatieff de *Rights Revolution* heeft gedoopt. Waar vrijheden vooral de vrije ruimten zijn die de staat aan burgers overlaat, daar zijn rechten vooral iets van burgers zelf.

Zolang burgers die rechten claimen ten opzichte van de staat, is er nog steeds weinig aan de hand. De staat gunt burgers immers hun vrijheid en kan moeilijk bezwaar hebben wanneer ze er gebruik van maken. Het wordt pas spannend wanneer burgers hun vrijheden gaan opvatten als rechten ten opzichte van medeburgers. Dan ontstaat meteen een gerede kans op botsingen, want dan raak je al gauw aan de vrijheid van een ander. Pas dan is sprake van een echte rechtenrevolutie en van 'botsingen' – en dat is inderdaad wat we op dit moment zien gebeuren.

Actuele discussies interpreteren grondrechten vooral als normen voor de omgang tussen burgers onderling

Burgerlijke vrijheden zijn dus eerder aanvullend en garanderen allemaal hun eigen stukje vrijheid. Daar komt het op neer. Er is

Hostierel

Er wordt wel eens gedacht dat dit ook de strekking van grondrechten is. 'Verticale' burgerrechten (staat/burger) heten dan een 'horizontale werking' te hebben die betrekking heeft op de relaties tussen burgers onderling. Dat is ook zo, maar de veelbesproken horizontale werking reikt toch minder ver. Ze houdt slechts in dat de staat erop toeziet dat burgers in de uitoefening van hun rechten niet totaal gefrustreerd mogen worden door medeburgers. In noodgevallen kan de overheid insprijgen.

Neem het geval van de hostierel in het bisdom Den Bosch. Op het moment dat demonstranten de eredienst van katholieke medeburgers onmogelijk maken, kan de overheid ingrijpen en zorgen dat die alsnog doorgang kan vinden. In de praktijk zal dat pas gebeuren, wanneer de uitoefening van die vrijheid ernstig en structureel wordt gehinderd.

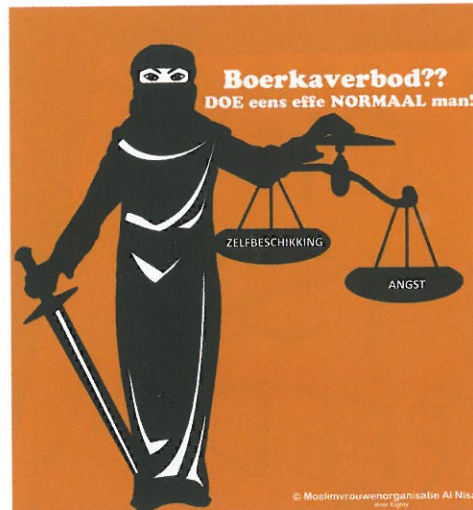
De Bossche hostierel van 2010 is wel een mooi voorbeeld, omdat daarin de veronderstelde 'botsing' tussen de vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid zichtbaar werd. Waarbij dan vaak in een adem wordt betoogd dat de tweede moet wijken voor het grotere goed van de eerste en voor de rechten van 'gediscrimineerde' kerkgangers.

Discriminatie

Zo'n pleidooi wil dus een stap verder. Wat men dan voor ogen heeft, is een horizontale toepassing; rechten die burgers claimen ten opzichte van medeburgers of van een burgerlijke instelling als de kerk. Daarmee raken we buiten de sfeer van de grondwet en grondrechten, en betreden we het brede terrein van de onderlinge maatschappelijke verhoudingen – en juridisch de sfeer van het burgerlijk wetboek.

Vrijheid van meningsuiting is
symbool geworden van een seculiere
meerderheidscultuur

Inderdaad is dit het terrein waarheen een fors deel van het debat is verschoven. Veel actuele discussies in Nederland interpreteren de traditionele grondrechten vooral horizontaal; als normen voor de omgang tussen burgers onderling. Zo wordt de vrijheid van meningsuiting soms opgevat als het recht om medeburgers te kwetsen. En de vrijheid van godsdienst ligt onder vuur omdat men meent dat ze een vrijbrief is voor ongewenst gedrag, zoals de discriminatie van homo's door priesters of schooldirecteuren. Discriminatie, is immers de gedachte, is eens en voor al verboden in grondwetartikel 1, het non-discriminatiebeginsel. Opnieuw hetzelfde misverstand, in dit geval van nog hardnekkiger

aard. Ook in artikel 1 handelt de grondwet over de verhouding van de staat tot burgers. Het is de staat die niet mag discrimineren, geen oneigenlijk onderscheid mag maken tussen burgers. Wat burgers met elkaar mogen doen, is een ander verhaal en dat staat in elk geval niet in de grondwet.

SGP

In het algemeen valt wel te stellen dat godsdienstvrijheid – zelfs door rechters – eerder te veel dan te weinig wordt aangevoerd. Het lijkt me discutabel om het bij bijzondere scholen of de SGP, of zelfs bij

de discussie over ritueel slachten, überhaupt over godsdienst te hebben.

In het eerste geval gaat de discussie immers enkel over de vrijheid van onderwijs. Die danken we niet voor niets aan Thorbecke. Het gaat om een typisch liberale vrijheid en die geldt evengoed voor vrije scholen als voor islamitische of Joodse. Niet 'religie' is hier het punt, maar de mate van eigen ruimte die we scholen – van welke signatuur ook – toestaan.

Bij de SGP is vooral de vrijheid van vereniging in het geding. Dat de partij zich meent te beroepen op gereformeerde principes, is even irrelevant als wanneer het communistische of liberale geloofsartikelen zou betreffen. Dat hier toch godsdienst en zelfs godsdienstvrijheid wordt bijgehaald, zegt vooral iets over de eigenaardige rol die 'religie' wordt toegedicht. Alsof alleen de motivatie van waaruit mensen handelen er toe doet – en alsof die bij religieuze motieven anders werkt dan bij andere levensovertuigingen of wanneer mensen gewoon 'vinden' dat dieren ook rechten hebben.

Moral Majority

In deze context krijgen de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst betekenissen die tamelijk losgezongen zijn van hun eigenlijke inhoud als grondrechten. Zoals ik in mijn boek *Recht van Spreken* betoog, is de vrijheid van meningsuiting vooral tot symbool uitgeroepen van een seculiere meerderheidscultuur.

De voorstelling is dan dat het vrije woord bescherming verdient tegen aanvallen uit met name religieuze hoek. Tegelijk zouden 'gelovigen' onheuse privileges genieten die worden afgeschermd door de vrijheid van godsdienst.

Een en een is twee. Als de rechten van homo's of dieren worden gedwarsboomd door de vrijheid van godsdienst, luidt de gedachte, dan kan ze beter wijken. Waarmee weinig anders wordt betoogd dan dat de meerderheidsmoraal, de *Moral Majority*, betere papieren heeft dan die van minderheden. Maar waren burgerrechten nu niet juist voor hen bedoeld?

Drs. Johan Snel is verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede als docent Journalistiek en als onderzoeker bij het lectoraat Religie in Media en Publieke Ruimte.